

**CEL ORAZ ZAŁOŻENIA KONSERWACJI I RESTAURACJI, OPIS OBIEKTU, STAN ZACHOWANIA
ORAZ PROGRAM PRAC DOTYCZĄCY KORPUSU OŁTARZA GŁÓWNEGO, ZNAJDUJĄCEGO SIĘ
W KOŚCIELE PW. ŚWIĘTYCH APOSTOŁÓW FILIPA I JAKUBA W SKOMLINIE, WOJ. ŁÓDZKIE,
DIECEZJA CZĘSTOCHOWSKA.**

1. Cel oraz założenia konserwacji i restauracji

Prace konserwatorskie i restauratorskie dotyczące ołtarza głównego w kościele w Skomlinie są kontynuacją wieloletniego i wieloetapowego projektu konserwatorskiego rozpoczętego w roku 2006. Do roku 2016 zakonserwowane i odrestaurowane zostały polichromie prezbiterium, sklepienia, naw bocznych oraz chóru kościoła. Następnie na przestrzeni lat 2017 – 2022, rozpoczęła się konserwacja wyposażenia m.in.: rokokowej mensy ołtarzowej (1776 r.), ze ściany północnej, Obrazu *Opłakiwanie Chrystusa* (XVII w.), ambony (II poł. XVIII w.), dwóch ołtarzy bocznych – północnego pod wezwaniem *Niepokalanego Poczęcia* oraz południowego pod wezwaniem *Aniołów Stróżów* (oba ołtarze ok. poł XVIII w.).

Ze względu na czynny charakter świątyni, przeprowadzane prace podzielono na kilka etapów. W ten sposób nie zakłócały one uczestnictwa wiernych w codziennych mszach oraz nie wyłączyły kościoła z funkcjonowania w ruchu pielgrzymkowym i turystycznym. Ponadto odpowiednie etapowanie pracy, przy tak złożonej i wymagającej materii, jaką są polichromie na podłożu drewnianym, ułatwia kontrolę przebiegu konserwacji zabytku, a to wprost przekłada się na wysoki poziom wykonywanych prac.

Kościół został wybudowany w roku 1746, natomiast jego konsekracja nastąpiła w roku 1781. Na przestrzeni tych 25 lat została też prawdopodobnie wykonana malarska dekoracja kościoła wraz z jego wyposażeniem. Przeprowadzone dotąd konserwacje odsłoniły spod późniejszych nawarstwień wnętrza o wysokiej wartości historycznej i artystycznej. Jest to założenie stylistycznie spójne, bardzo jednolite, wykonane w duchu przełomu baroku i rokoka. Elementy wyposażenia oraz dekoracja ścian utrzymane są w zbliżonej kolorystyce, ale iluzjonistyczne polichromie imitując różnorodne materiały odznaczają się dużą rozpiętością tonalną i walorową. Podobieństwo detali dekoracji malarskiej oraz snycerskich elementów ruchomego wyposażenia wnętrza może wskazywać, że została zaprojektowana i wykonana przez jeden warsztat artystyczny i rzemieślniczy.

Podstawą wykonywanych prac konserwatorskich, dających szansę na przetrwanie XVIII-wiecznych polichromii na podłożu drewnianym, było przede wszystkim zabezpieczenie i strukturalne wzmocnienie podłoża, a więc w pierwszej kolejności starano się zatrzymać procesy degradacyjne, na

które niezwykle podatne są zabytki drewniane. Następnie konserwowane były fragmenty oryginalnej malatury, których zachowało się stosunkowo niewiele. Wykonano retusz naśladowczy a także rekonstrukcje kompozycji oparte na analizie badań chemicznych oraz analizie ikonograficznej i ikonologicznej. Celem tej konserwacji była restauracja poszczególnych jego fragmentów, przy jednoczesnym rozumieniu i zachowaniu relacji między elementami tworzącymi spójny, oryginalny charakter tej późnobarokowej świątyni.

Ołtarz główny jest kolejnym, po zakonserwowanych niedawno ołtarzach bocznych, ważnym, a być może najważniejszym elementem założenia - stanowi jego kompozycyjne oraz ideowe centrum. Na tym etapie konserwacja ołtarza powinna być naturalnym wynikiem postępu prac nad konserwacją całej świątyni.

Aktualna kremowobiała kolorystyka ołtarza wprowadzona podczas jednej z ostatnich konserwacji obiektu jest kreacją konserwatorską i nie stanowi udanej próby nawiązania do historycznego wyglądu obiektu. Ołtarz należy poddać pełnej konserwacji i restauracji, a w jej wyniku warstwy wtórne powinny zostać usunięte w sposób zgodny ze sztuką konserwatorską. Pożądanym efektem działań konserwatorskich powinno być także uczynienie i pogłębienie form rzeźbiarskich, które w tym momencie wydają się płaskie i złane z tłem. Obrazy ołtarzowe są pociemniałe i nieczytelne, w trakcie konserwacji powinny zostać przywrócone ich walory ekspozycyjne. Wykonawca prac powinien mieć na uwadze, że wracając do oryginalnej kolorystyki ołtarza, zmienia estetykę całego wnętrza świątyni. Będzie to znacząca zmiana, dlatego cały proces powinien być przemyślany, poparty wykonaniem analiz chemicznych składu warstwy malarskiej oraz odpowiednich projektów kolorystycznych.

2. Opis obiektu

Ołtarz główny p.w. świętych Apostołów Filipa i Jakuba o wymiarach 670 cm wysokości oraz 610 cm szerokości o głębokości 130 cm, umiejscowiony jest na ścianie wschodniej prezbiterium i zajmuje ją prawie w całości. Jego zwieńczenie sięga do szczytu kolebkowego sklepienia. Jest to ołtarz barokowy i powstał około połowy XVIII wieku, razem z ołtarzami bocznymi.

Ołtarz wykonano z drewna modrzewiowego, polichromowanego, złożonego, srebrzonego z elementami snycerskimi i rzeźbami. Ołtarz jest jednoosiowy, czteropilastrowy; u jego podstawy znajduje się mensa ołtarzowa, a na niej tabernakulum, z kłęzącymi aniołami po obu jego stronach. Na szczycie tabernakulum, ustawiona jest stosunkowo niewielka figura Marii w promienistej aureoli. Po dwóch bokach mensy znajdują się bramki ołtarzowe z dekoracyjnym zwieńczeniami, z których każde zakończone jest tzw. *płonącą wazą*.

Za tabernakulum znajduje się prosta predella. Składa się ona z czterech postumentów, rozmieszczonych symetrycznie po dwa, po obu stronach tabernakulum. Na postumentach znajdują się rzeźby polichromowane, przedstawiające świętego z atrybutami, kolejno od lewej strony, są to: Św. Bonawentura, Św. Grzegorz I Wielki, Św. Augustyn oraz Św. Hieronim. Każda postać trzyma otwartą księgę. Pozy rzeźb są dynamiczne, uchwycone w kontrapoście oraz charakterystycznym dla rzeźby baroku skrucie ciała tzw. figura serpentinata. Modelunek rzeźbiarski wciąż jest głęboki, wyrazisty, mimo, że został znacząco spłycony przez nieudane konserwacje.

W retabulum znajduje się duży obraz ołtarzowy (jego wymiary to 235 x 112 cm) z przedstawieniem Świętych Apostołów Filipa i Jakuba na tle pejzażu. Obraz oraz jego rama mają kształt zbliżony do krzyża zamkniętego od góry łukiem odcinkowym. Dzieło posiada koszulki miedziane posrebrzane i pozłacane, są to korony oraz szaty świętych

Retabulum po obu stronach flankują bogato rzeźbione uszaki w formie splątanych, wywiniętych wstęg z biegnącymi wzdłuż nich, przestylizowanymi złotymi liśćmi akantu.

W zwieńczeniu znajduje się obraz z przedstawieniem *Trójcy Świętej*. Obraz ujęty jest w ramę ze srebrzystych chmur. Wokół rozmieszczone są cherubiny oraz złociste promienie. Po obu stronach zwieńczenia, na gzymsie z górnej partii retabulum, ustawione są dwie rzeźby siedzących aniołów.

Aktualna, współczesna kremowobiała kolorystyka ołtarza oraz rzeźb to olejne przemalowanie z matowymi złoceniami ze szlagmetal.

3. Stan zachowania ołtarza

Stan zachowania ołtarza jest zły. Jego kremowobiała kolorystyka jest pociemniała i poszarzała, pokrywa go warstwa kurzu. Na całej powierzchni znajdują się liczne wgniecenia, obtłuczenia, załamania i spękania. Widoczne są ślady żerowania kołatka domowego, a także spuszczała pospolitego – są to drobne otwory wyjątkowo liczne zwłaszcza od strony odwrocia. Także konstrukcja korpusu ołtarza jest źle zachowana. Zwłaszcza w dolnej partii, po prawej stronie predelli i bramki południowej widać lekkie przesunięcia oraz odchylenia linii pionowych od osi. Deformacje mogą mieć związek z pochyleniem bryły całego kościoła w kierunku południowym. Skutkuje to prawdopodobnie licznymi uszkodzeniami łączy stolarskich całej bryły korpusu oraz lokalnymi deformacjami i pęknięciami poszczególnych snycerskich detali. Wiele z tych spękań ukrytych jest pod warstwami zaprawy i farby olejnej. Dopiero po oczyszczeniu ołtarza z nawarstwień widoczna stanie się pełna skala zniszczeń.

W ustaleniu budowy warstwowej i stanu zachowania ołtarza, pomocne są obserwacje stanu zachowania obiektów konserwowanych we wcześniejszych latach. Ołtarz, tak jak reszta ruchomego wyposażenia wnętrza kościoła, został poddany działaniom restauratorskim co najmniej trzy razy: po raz pierwszy w drugiej połowie XIX wieku, następnie w 1937 i 1967 roku. Podczas ostatniej konserwacji korpus ołtarza oraz rzeźby zostały przemalowane farbą olejną i pozłoczone szlagmetalem i aluminium techniką „na mikstion”. Na korpusie ołtarza pod ostatnimi przemalowaniami występuje jeszcze od jednej do dwóch warstw wcześniejszych przemalowań. Ponadto na całej powierzchni prawdopodobnie znajdziemy liczne lokalne uzupełnienia ubytków polichromii. Złoczone na szlagmetal detale snycerskie oraz rozległe powierzchnie złocen szat i innych elementów ubioru, znajdujących się na rzeźbach, w całości zostały pokryte grubą warstwą gruntów wyrównawczych.

Monotonna kolorystyka ograniczająca się do różnych odcieni złamanej bieli oraz duża ilość warstw przemalowań i zapraw spływających rzeźbiarskie formy, sprawiła, że obiekt stał się dosyć płaski mało plastyczny i stracił wyraz. Pierwotnie ołtarz był prawdopodobnie szaroniebiesko-granatowy, marmoryzowany. Gzymsy i pilastry miały kolor szaro-oliwkowy. Złocenia i srebrzenia były wykonane na pulmentach miały w zróżnicowany sposób opracowane wykończenie.

Mocno pociemniałe, zakurzone i prawdopodobnie przemalowane są obrazy ołtarzowe. Rozpoznawalny jest rodzaj przedstawienia, ale szczegóły są niewyraźne, zagubione pod pożółkłym werniksem. Na obrazie *Świętej Trójcy* ze zwieńczenia ołtarza w zasadzie widoczne są już tylko najwyższe światła.

4. Program prac

1. Wykonanie wstępnej dokumentacji fotograficznej i opisowej stanu zachowania obiektów.
2. Wykonanie drewnianego rusztowania, które zostanie ustawione w sposób nienaruszający zabytkowych drewnianych ścian i innych elementów wystroju kościoła.
3. Wykonanie odkrywek na korpusie ołtarza oraz na wybranych rzeźbach i ornamentach w celu ustalenia kolorystyki oraz historii obiektu.
4. Wykonanie badań chemicznych składu zaprawy i warstwy malarskiej korpusu ołtarza oraz wybranych rzeźb polichromowanych.
5. Demontaż dekoracyjnych złożonych snycerskich ornamentów ołtarza oraz rzeźb. Podczas demontażu należy dbać o odpowiedni opis oraz numerację i prowadzenie rzetelnej dokumentacji miejsc i demontowanych elementów, w celu późniejszego przywrócenia ich we właściwe miejsca.
6. Demontaż obrazu „Św. Trójca” ze zwieńczenia ołtarza.
7. Demontaż metalowych koszulek z obrazu „Śś. Apostołowie Filip i Jakub”, następnie oczyszczenie koszulek, wykonanie niezbędnych napraw oraz retuszy, na koniec zabezpieczenie powierzchni obiektu werniksem do metalu.
8. Demontaż obrazu z retabulum ołtarzowego.
9. Zabezpieczenie obrazów i przewiezienie ich do pracowni, w celu wykonania dalszych zabiegów, w zakres których będzie wchodziło (początkowo dla obu obrazów zakłada się podobny program prac, może on ulec modyfikacji po zdjęciu z krosien i rozpoznaniu ich stanu zachowania):
 -) Dokumentacja fotograficzna – wykonanie zdjęć w świetle VIS, IR, UV
 -) Pobranie próbek do badań stratygraficznych, zbadania składu zaprawy i oryginalnych warstw malarskich, w celu ustalenia budowy technologicznej obiektu.
 -) Wstępne oczyszczenie lica z luźnych nawarstwień, za pomocą śliny syntetycznej bądź innych łagodnych środków.
 -) Zdjęcie z krosien.
 -) Oczyszczenie odwrocia przy użyciu pędzli, szczotek oraz miękkich gumek.
 -) Oczyszczenie lica obrazu ze starego pożółkłego werniksu po uprzednim wykonaniu prób rozpuszczalnikowych i wybraniu najbezpieczniejszej dla warstwy malarskiej metody.
 -) Usunięcie z lica ewentualnych przemalowań oraz starych kitów.
 -) Konsolidacja bądź podklejenie ruchomych łusek warstwy malarskiej.

-) Ewentualne wykonanie dublażu na płótno lniane bądź niepalne płótno syntetyczne.
-) Nabicie obrazu na stare oczyszczone krosno. Jeśli stan zachowania starego krosna będzie zły, należy podjąć decyzję o wymianie krosna na nowe.
-) Założenie kitów w miejscach ubytków zaprawy.
-) Wykonanie retuszu scalającego akwarelą.
-) Założenie werniksu pośredniego
-) Wykonanie retuszu naśladowczego farbami retuszerskimi.
-) Założenie werniksu końcowego

10. Konserwacja rzeźb:

- a) Usunięcie metodami chemicznymi i mechanicznymi grubej warstwy farby olejnej, imitacji złoceń wykonanych ze szlagmetal i aluminium metodą na mikstion oraz licznych warstw tłustych zapraw wyrównujących.
- b) Doczyszczanie metodami chemicznymi i mechanicznymi zachowanych warstw malarskich. Usunięcie późniejszych, nietrwałych kitów.
- c) Dezynfekcja i dezynsekcja rzeźb, którą należy przeprowadzić przy pomocy dedykowanego środka (Xirein), w odstępie dwóch tygodni dla uzyskania optymalnego efektu.
- d) Nasycenie rzeźb żywicą akrylową (Paraloid B-27) w celu wzmocnienia strukturalnego obiektu, konsolidacji warstw oryginalnej zaprawy oraz zabezpieczenia oryginalnej warstwy malarskiej przed kolejnymi etapami konserwacji.
- e) Naprawa drewna. Wykonanie fleków dla większych i głębszych ubytków, wypełnienie mniejszych ubytków masą z wiórów drewnianych. Wypełnienie drewnianym kołeczkami otworów wylotowych po drewnojadach.
- f) Uzupelnienie ubytków zaprawy. Wykonanie kitów. Przygotowanie powierzchni pod złocenia – położenie wielowarstwowych gruntów. Odpowiednie opracowanie powierzchni wszystkich nowych kitów.
- g) Położenie wielowarstwowych pulmentów.
- h) Wykonanie akwarelą retuszu scalającego na zachowanych fragmentach warstwy malarskiej.
- i) Położenie płatków złota i srebra na mat i poler.
- j) Wykonanie rekonstrukcji polichromii rzeźb.
- k) Zabezpieczenie powierzchni rzeźb odpowiednimi werniksami.

11. Oczyszczenie z nawarstwień zdemontowanych dekoracji, usunięcie ze złoczonych snycerskich detali i ornamentów szlagmetal, aluminium wykonanych metodą na mikstion; usunięcie nieoryginalnych zapraw wyrównujących.

12. Podklejenie i wzmocnienie oryginalnych zapraw na snycerskich detalach i ornamentach.

13. Oczyszczenie z nawarstwień korpusu ołtarza głównego. Usunięcie metodami chemicznymi i mechanicznymi grubej warstwy farby olejnej oraz licznych warstw tłustych zapraw wyrównujących.
14. Usunięcie metodami chemicznymi i mechanicznymi wtórnych kitów oraz doczyszczenie oryginalnej warstwy malarskiej korpusu ołtarza głównego.
15. Oczyszczenie, odkurzenie i zabezpieczenie tylnej części ołtarza. Ewentualna naprawa naruszonej konstrukcji.
16. Podklejenie odspojonych partii oryginalnej warstwy malarskiej korpusu ołtarza (Hydrogrunt, prod. Lascaux)
17. Dezynfekcja i dezynsekcja korpusu ołtarza, którą jak w przypadku wszystkich innych drewnianych elementów, należy przeprowadzić przy pomocy dedykowanego środka (Xirein), w odstępie dwóch tygodni dla uzyskania optymalnego efektu.
18. Nasycenie korpusu ołtarza żywicą Paraloid B-27 w celu wzmocnienia strukturalnego drewna oraz konsolidacji oryginalnej zaprawy i warstwy malarskiej; zabezpieczenie i izolacja oryginalnej malatury przed kolejnymi etapami prac.
19. Wykonanie napraw stolarskich: wzmocnienie konstrukcji ołtarza, uzupełnienie ubytków drewna za pomocą drewnianych fleków, wypełnienie drewnianymi kołkami otworów po drewnojadach, uzupełnienie mniejszych ubytków kitem drewnianym.
20. Uzupełnienie ubytków zaprawy, rekonstrukcje zapraw korpusu ołtarza.
21. Przygotowanie zdemontowanych dekoracji oraz ornamentalnych partii korpusu ołtarza do rekonstrukcji złożeń: położenie, a następnie szlifowanie wielowarstwowych gruntów, położenie wielowarstwowych pulmentów.
22. Położenie złota i srebra płatkowego na poler i na mat.
23. Zabezpieczenie partii srebrzonych żywicą akrylową.
24. Wykonanie retuszu scalającego oryginalnych partii malowidła metodą naśladowczą.
25. Wykonanie rekonstrukcji warstwy malarskiej na podstawie zachowanych fragmentów oryginalnej malatury.
26. Końcowe opracowanie i zabezpieczenie powierzchni. Położenie werniksów.
27. Montaż końcowy wszystkich dekoracyjnych elementów oraz rzeźb po konserwacji.
28. Montaż obrazów „Św. Trójca” oraz Śś. Apostołowie Filip i Jakub.
29. Montaż metalowych koszulek na obrazie Śś. Apostołowie Filip i Jakub.
30. Demontaż rusztowań.
31. Opracowanie pełnej dokumentacji fotograficznej i opisowej.